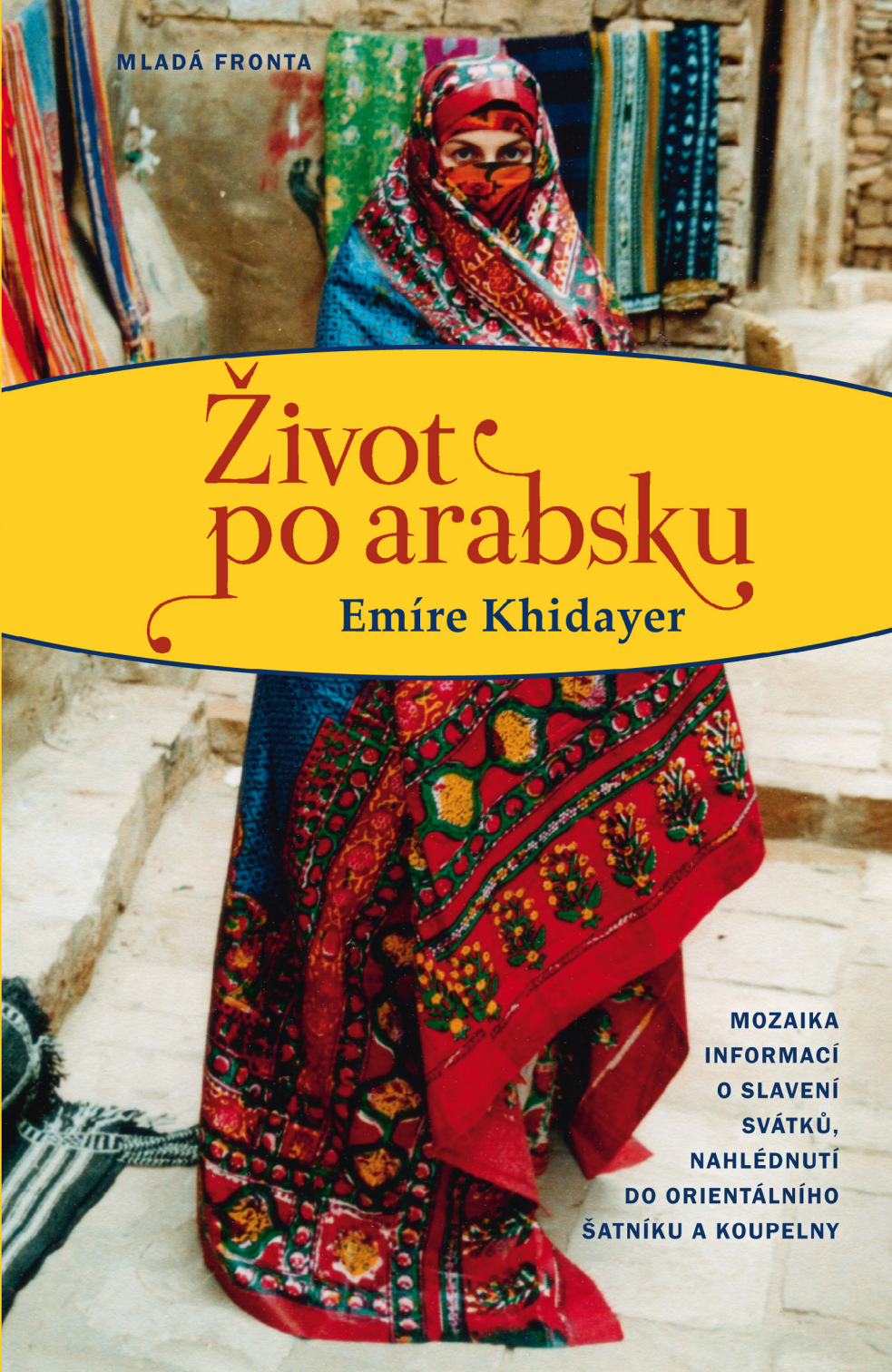

MLADÁ FRONTA

Život po arabsku

Emíre Khidayer

MOZAIKA
INFORMACÍ
O SLAVENÍ
SVÁTKŮ,
NAHLÉDNUTÍ
DO ORIENTÁLNÍHO
ŠATNÍKU A KOUPELNY

Život po arabsku

Vyšlo také v tištěné verzi

Vyrobeno pro společnost Palmknihy - eReading

MLADÁ FRONTA

Emíre Khidayer

Život po arabsku – e-kniha

Copyright © Mladá fronta, a. s., 2019

Všechna práva vyhrazena.

Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

EMÍRE KHIDAYER

Život po arabsku

EMÍRE KHIDAYER

Život po arabsku

MLADÁ FRONTA

© Emíre Khidayer, 2012
Illustrations © Emíre Khidayer, 2012
Photography © Emíre Khidayer, 2012
Translation © Emil Charous, 2012

ISBN 978-80-204-2786-1 tištěná verze
ISBN 978-80-204-3068-7 ePub
ISBN 978-80-204-3070-0 MOBI
ISBN 978-80-204-3069-4 ePDF

ÚVOD

Některé fotografie v této knize se vám mohou zdát jako z jiného světa, z jiného století nebo jako z pohádky. Ujišťuji vás však, že vypovídají o současnosti, o dnešním světě Arabů. A právě o to mi jde: v novověku můžeme pozorovat některé rysy středověku. Mým cílem je soustředit se na arabskou společnost, respektive arabské společnosti, v nichž se dnes mnohé tradice a pravidla respektují přesně tak jako před staletími, někdy dokonce ještě strnuleji.

Ve středověku arabská kultura kulminovala, byla dokonce jedním ze zdrojů osvěty pro temnou Evropu tehdejší doby. Za zachování mnoha děl antických filozofů vděčíme Arabům, kteří je na dvoře kalifů a mecenášů v Bagdádu a Kúfé překládali do arabštiny, a pak se dostala do Andalusie a odtamtud do celé Evropy. V Andalusii žili Arabové poměrně dlouhou dobu – od roku 710, kdy vstoupil na půdu Španělska vojevůdce Tárik ibn Zijád, až do roku 1492, kdy museli poslední Arabové opustit Granadu. Od té doby máme název Gibraltar, tedy *džabal Tárik*, v překladu Táríkova hora. Dvanácté století představovalo na jihu Iberského poloostrova vrchol arabské kultury. Školy tehdy navštěvovali chlapci i dívky a později měli možnost studovat na univerzitách, při nichž se zakládaly četné knihovny; některé čítaly i statisíce svazků. Univerzitní profesori dostávali pravidelný měsíční plat. Ženy se nezahalovaly. Středověká Andalusie díky přítomnosti Arabů s jejich tehdejším naladěním a osvíceným myšlením posunula kupředu vývoj sousedních evropských zemí.

Dnes je na vrcholu technologického i myšlenkového vývoje Evropa a Severní Amerika. Arabská kultura se nachází ve fázi úpadku, což si přiznávají i někteří Arabové, jak to udělal například alžírský novinář Anwar Málík na stanici al-Džazíra. Z historických zkušeností vyplývá, že kultury někdy rozkvétají a někdy upadají.

Přestože arabský svět a jeho kultura nám dnes nepřinášejí takový objem poznání jako ve středověku, přece jen nám mají co nabídnout – jsou nevyčerpatelným zdrojem kulturních inspirací a jedním z pramenů elixíru, díky němuž jsme tam, kde jsme. Oblast Blízkého východu byla, je a vždy bude jednou z nejvýznamnějších oblastí světa. Co se v ní děje, má dopad na celosvětové dění, ať už si to chceme přiznat nebo ne. Nejnovější pohyby v rámci arabských společností cítíme i my, a to nejen virtuálně. Máme s nimi dobré i špatné zkušenosti, což koneckonců platí i opačně. Jenže i špatná zkušenost může být v konečném důsledku dobrá, jenom ji musíme správně uchopit.

Ve volném pokračování své první knihy *Arabský svět – jiná planeta?* doplňuji témata, která patří k významným z hlediska různorodých vztahů v rámci společnosti. Provedu vás arabskými zeměmi, zvyky jejich obyvatel, názory, kulturou a pravidly, která vytvářejí každodenní život.

Přidanou hodnotou této knihy, ale i mé prvotiny je odborný pohled na pojednávaná témata. Já sama jsem neprožívala srdceryvný příběh partnerského vztahu s Arabem, zároveň však nepíšu o arabském světě jako žena, která vstupuje do mezikulturních společenských vztahů bez znalosti prostředí a jazyka. O arabské společnosti mluvím způsobem srozumitelným široké veřejnosti. Činím tak jako jeden z mála odborníků na tuto problematiku ve střední Evropě. Ke zprostředkování informací volím vlastní systém – podle důležitosti a závažnosti společenských témat.

Další přidaná hodnota mé minisérie spočívá v tom, že přináším názory a pohledy žen i mužů: přítelkyně mi vyprávěly své intimní zážitky, touhy a pocity, s nimiž by se nesvěřily žádnému muži, dokonce ani rodinnému příteli; muž by se o nich dověděl pouze v případě, že by se s ním žena znala intimně. Na druhé straně se mi dvořilo dost arabských mužů, bez ohledu na to, zda jsem byla vdaná nebo ne. V různých situacích a různým způsobem. Při rozhovorech s nimi jsem měla jedinečnou možnost zjistit jejich představy o partnerství, sexu, rodině, domácnosti a náboženství; s muži by se do takových debat nepouštěli, aby nevypadali jako slaboši. Známý

český arabista profesor Kropáček dokonce uvedl, že některé věci, jež popisují, nebyly dosud nikde zachyceny. A především že jeho jako muže by vůbec nenapadlo o některých z nich uvažovat, protože jde o výlučně ženské postřehy.

Skutečnost, že píšu o arabské kultuře, že jsem ji studovala, že jsem v ní a s ní žila, vypovídá o tom, že mě zajímá, že ji mám ráda a v mnohém mě přitahuje, i když mě v jiném dráždí. V této knize není nic vymyšleno, zakládá se na prožitých momentech a situacích. Nemíním nikoho přesvědčovat. Nabízím jen to, co jsem měla možnost poznat. A i když k mnoha jevům přistupuji kriticky, neznamená to, že tento jiný svět zatracuji, protože je zároveň dost toho, co na něm mám ráda, včetně mých kamarádů Arabů. Všichni ti, s nimiž se znám, patří do mého života a každý je pro mě něčím výjimečný. Každý mě obohatil o konkrétní zkušenost.

Vyrůstáte-li v něčem, je opravdu těžké vymanit se z návyků a sledovat okolní svět z nadhledu, který by umožňoval vidět všechno komplexně místo zkoumání izolovaných částí. Vnímání různých kultur je nanejvýš různorodé. Najdou se lidé, kteří dokážou chápat jinou mentalitu, ale není jich mnoho, protože je to náročné. Vyžaduje to vyzbrojit se cizím jazykem, zvládnout místní dialekt, prostudovat dějiny, náboženství, tradice, žít s místními obyvateli. Prvořadou podmínkou pochopení však je schopnost naladit se na místní pocitovou sféru a myšlenkové pochody. Proto od nikoho, kdo se tvrdohlavě drží jednotlivostí, nemohu chtít, aby něco pochopil otevřeněji; to zkrátka nejde. Proto oslovuji aspoň ty, kdo se dokážou otevřít a nechat na sebe působit zkušenosti „z jiné planety“.

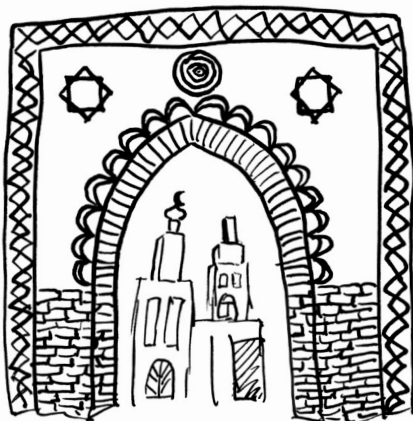
Píše se rok 2012. Muslimové si píšou rok 1433. Když na něj poprvé narazí nemuslim, má v očích otazník. Nic není jen tak samo od sebe, proto ten podiv z mého hlediska přece jen svým způsobem symbolizuje rozdílný vývoj našich kultur. Faktem je, že značná část arabské populace se v našem 20. století prudce přehoupala ze středověku do novověku. Když někteří kuvajští šejkové uviděli první auta, jež jim přivezli titíž Angličané, kteří jim pravítky vyznačili hranice, byli tak šokováni, že se tyto dopravní prostředky

pokoušeli uvést do pohybu bičem k pohánění velbloudů. Táž generace beduínů, kteří ještě před pár lety nebo desetiletími žili kočovným způsobem a vodu na pití, vaření a mytí si nosili ve vědrech ze studní v oázách, dnes nedůvěřivě přičichává k ručníkům v salonech krásy, jestli je v nich dost aviváže. Arabové a muslimové donedávna žijící v režimech, které do velké míry popíraly individualitu člověka, jeho projevů a myšlení, se dnes v Evropě dožadují svých práv etnické a hlavně náboženské menšiny. Kde by byly bohaté země Zálivu bez své ropy? Byly by bez ní schopny dosáhnout takového blahobytu? Určitě ne. Anebo: jak může mít moderní žena v moderním arabském světě pocit, že nemá vlastní individualitu jen proto, že nenosí šátek na hlavě? To jsou paradoxy kultur dnes.

Islám jako životní styl, vyrůstání odmalička s pravidly vštěpnými do morku kostí – teprve postupem času jsem zjistila, že to vůbec není tak nepochopitelné. Pro muslimy je to přirozený způsob, jak vnímají svět kolem sebe, protože jiný neznají, přesně tak, jako je tomu u nás, v jiných kulturách, jiných náboženstvích. Je ovšem důležité vědět, že islám je pro jejich život natolik důležitý, že jejich argumentace k téměř každému tématu se opírá o výroky zakladatele islámu – Muhammada – a osob jeho doby, 7. století, popřípadě o něco později. Argumentací založených na tom, co bylo zjeveno v Koránu, co řekl Muhammad, jeho společníci a následovníci, se využívá dodnes – v běžných rozhovorech, v zákonodárství každé arabské země, dokonce i na stránkách internetových blogů. Že jsou muslimové doslova prosáklí svým náboženstvím, dokládá i skutečnost, že každá kritika, třeba jen drobného společenského jevu, se ve většině případů považuje za kritiku náboženství. A pak nastává problém.

Jestliže píšu a vyjadřuji se k různým – i poměrně neznámým – tématům, měním skutečnost, posouvám uvažování naše i těch ostatních; svým způsobem supluji to, co bychom se mohli aspoň v základních rysech dovědět na středních či vysokých školách nebo přinejmenším z médií regulovaných státem. I když jsem v mnohém ohledu vůči Arabům kritická, nemohu smlčet,

že v Evropě kvete xenofobie a že „láska k bližnímu“ je v mnoha případech i u nás pojmem málo známým. Kdo si myslí, že něčeho dosáhne nenávistí, má bezpochyby pravdu: sklídí to, co zasévá, ještě k tomu znásobeně, přesně jak to dělají ve svých postojích k Západu četní muslimové. Na druhé straně i u nás je dost těch, jichž se dotýká osud jiných. Právě pro ty, kdo jsou ochotni pojmut do svých srdcí i jiné, píšu tuto knihu: *Životem po arabsku* otvírám další komnatu do zákulisí zajímavého života kultury za našimi dveřmi.

NÁBOŽENSKÉ SVÁTKY

Otázka víry je v arabském světě obzvlášť citlivá. To by si měl uvědomit každý návštěvník této oblasti a být velmi opatrný při komentování čehokoli, co se týká místního většinového náboženství – islámu; platí to zejména o slavení svátků s ním spojených.

I když muslimové dodržují své svátky a křesťané také své, v některých místech a rodinách dochází k prolínání, a to tak, že například při ramadánovém *iftáru* jsou přítomni i křesťané, že Vánoce v Sýrii, Palestině, Iráku a Egyptě si připomínají i muslimové a že vánoční stromečky a Santa Klaus jsou všude, i na letišti v bahrajnském Muharraku, kde o křesťanech není ani vidu, ani slechu. Koneckonců všichni rádi využijí všeho, co se dá oslavit, ať už jde o náboženské nebo sekulární státní svátky. Jde o dobrý pocit a v tomto ohledu se Arabové neliší od ostatních.

K nejdůležitějším islámským svátkům patří již zmíněný ramadán, kdy si všichni blahopřejí slovy *Ramadán karím!*, což v překladu znamená „šlechetný ramadán“. V případě svátku *id al-fitr* (oslavuje se na konci ramadánu) a *id al-adhá* (v době pouti do Mekky) si přejí *Íd mubárak!*, v překladu „požehnaný svátek“. Oba svátky mají celoislámskou platnost a patří k pěti pilířům víry, jimiž jsou: vyznání víry, modlitba, povinnost dávat almužnu, pouť do Mekky a půst. Svátek *ášúrá* oslavuje pouze šíitská větev muslimů. Během kterýchkoli svátků si celý arabský svět gratuluje *Kulli ám wa antum bichajr!* a Egypťané ve své verzi *Kulli sana wa antum tajjibín!*, což v obou případech znamená „Všechno nejlepší (po celý rok)!“

Nyní podrobněji ke zmíněným svátkům a zároveň i k ostatním, které Arabové považují za nejvýznamnější. V arabském světě mají důležité místo také křesťané, proto nevynechám ani nejvýznamnější křesťanské svátky, jejichž dodržování je zvlášť důležité a citlivě vnímané i z hlediska muslimské většiny.

Islámské svátky se řídí lunárním kalendářem, zvaným *hidžra*, křesťanské juliánským. V běžném životě Arabů se používá kalendář gregoriánský, tedy ten, který užíváme i my. Islámský kalendář je vlastně jediný čistě lunární na této planetě, má 354 dny. Řídí se přesně fázemi měsíce. S naším solárním se překrývá přibližně každých 33 islámských let. Před nástupem islámu se Arabové řídili kombinovaným lunárně-solárním kalendářem. Dnes je jeho příkladem kalendář židovský nebo čínský. Existence lunárního kalendáře v arabsko-islámském světě v praktickém životě znamená, že se každý rok posouvá o 11 nebo 12 dní, což se vztahuje i na začátky samotných měsíců. Názvy jednotlivých měsíců lunárního kalendáře původně pojmenovaly měsíce solárního kalendáře.

Ramadán a íd al-fitr

Mluvíme-li o arabsko-muslimských svátcích, zřejmě nejvýrazněji nám zazní ramadán, devátý měsíc islámského lunárního kalendáře. Původně byl posledním měsícem léta. Arabské slovo *ramadán* je odvozeno od kořene *r-m-d* s významem „být horký“. Je to měsíc vyhrazený pro půst, jehož dodržování je starým semitským zvykem – bohatí se postili ze zdravotních důvodů a chudí z úsporných. V islámském náboženství představuje ramadán jeden z pěti pilířů víry. Stalo se to právě v měsíci ramadán, konkrétně jedné noci, která se označuje jako *lajlat al-kadr*, což v překladu znamená Noc síly (Božské), kdy Bůh poprvé oslovil Muhammada prostřednictvím Džibráíla, tedy archanděla Gabriela. V následujících letech Muhammada postupně navštěvovala zjevení.

Lajlat al-kadr je jedna z posledních pěti lichých nocí ramadánu, a to 21., 23., 25., 29., ale nejčastěji 27. noc tohoto měsíce. Věří se, že té noci sestupují na zem andělé, nebe je otevřené a přání v modlitbách se plní. Věří se také, že se té noci slaná voda mění ve sladkou. Pokud muslim stráví tuto noc v uctívání Boha a v pokoře, všechny do té doby spáchané hříchy mu budou odpuštěny. Přesné určení, která bude ta pravá Noc Božské síly, se v náboženské literatuře přesně neuvádí, i když na internetových stránkách jsou stanovena přesná data až do roku 2020. Šiitská sekta ismáilitů se přiklání k noci

23. ramadánu. Některé islámské autority však tvrdí, že určení přesného data má vycházet z individuálního pocitu každého muslima. Když například někdo pocítí, že noc 23. ramadánu je ta pravá, zbožně se modlí celou noc, ale pak ho známý přesvědčí, že ta pravá je až 25. ramadánu, může se modlit i celou tuto noc. Cílem je co nejvíce se věnovat uctívání Boha a modlitbám. Podle Božího zvěstování je však tato noc jen jedna a říká se, že obloha je úplně jasná a večer před ní psi neštěkají.

Spáchaný hřích není dílem Satana a dobro se násobí

Pokud jde o povinnosti muslima během ramadánu, počínaje východem slunce až do jeho západu se má zříci jídla, nápojů, kouření a pohlavního styku. Všechny zmíněné činnosti se mohou vykonávat až po západu slunce (*maghribu*). Doba půstu se různí od 12 hodin 5 minut do 16 hodin 14 minut – v závislosti na ročním období a časovém pásmu. Každé ráno si muslim má něco předsevzít – má vyslovit tzv. *níju*. Má se chovat zbožně a vyhýbat se výstřednostem a plýtvání. Podle různých výkladů se doporučuje, aby se lidé stranili zábav, neposlouchali hudbu kromě náboženských zpěvů, nedívali se na zábavné filmy, nepoužívali parfém, ženám pak, aby se nelíčily. Všem se doporučuje, aby se vyhýbali luxusu a požitkům. Nesmí se nadávat, klít, lhát, povyšovat se nad jiné, ubližovat živým tvorům. Je to měsíc odpouštění, velkorysosti, většího respektu k druhému člověku, měsíc duchovní obrody. Pod tímto pojmem se rozumí obnova schopnosti rozeznávat dobro od zla. Proto se během ramadánu muslimové věnují náboženství mnohem víc než jindy. V místních autobusech, *surfisech* a taxících lze běžně spatřit muslimy, jak drží v ruce malý Korán – čtou v něm, kde mohou.

Tak jako my na Nový rok, i muslimové si o ramadánu dávají předsevzetí, jací chtějí být v příštím roce. Podle islámského učení je ramadán požehnaný měsíc, který přikázal Bůh. Satan a jeho přísluhovači jsou zamčeni v pekle, vězí v okovech, a tak nemohou žádnému muslimovi našeptávat do ucha pokušení a svádět ho ze správné cesty. To však neznamená, že se nepáchají hříchy. Ty ovšem pocházejí

přímo ze srdce jistého člověka a ten se na působení Satanovo nemůže vymlouvat. Proto by se přečiny měly hodnotit ještě přísněji než jindy. Bůh však muslimům slíbil, že za dobré skutky budou náležitě odměněni. Abú Hurajra v *hadítu* (sbírce o výročí a skutcích Muhammada) s názvem Sahíh Muslim, uvádí, že budou znásobeny desetkrát až sedmsetkrát.

Každý muslim má být během ramadánu vnímavější vůči ostatním a jeho povinností je darovat almužnu. Ve Spojených arabských emirátech (SAE) je společenským konsenzem stanovena měrná jednotka almužny – 2,5 kg rýže, což odpovídá asi 87 korunám. V Egyptě nejvyšší islámská instituce al-Azhar stanoví každý rok konkrétní sumu, kterou má zaplatit každý člen rodiny. V roce 2011 to bylo 7,5 EGP, tj. cca 23 korun na osobu (1 EGP = 3,11 Kč; kurz z dubna 2012). Tuto sumu by měl dát na charitativní účely každý člen rodiny včetně rodičů, dětí a služek v domácnosti. Peníze se odevzdávají různým nadacím a sdružením, islámským i sekulárním. Mnohé z nich se zaměřují na charitu v afrických zemích. Dárcové určují, zda jejich peníze podpoří výlučně muslimy, nebo kohokoli v nouzi.

Půst, tedy *sawm* nebo *sijám*, se vztahuje na dospělé a zdravé lidi. Výjimku představují nemocní, mentálně postižení, staří lidé, cestující a těhotné, kojící a menstruuující ženy, vojáci za války a děti do věku puberty (není pevně stanoven). Všichni, kdo jsou v dobrém zdravotním stavu a v dané chvíli půst nemohou dodržet, mohou ho nahradit v jiném termínu, počet jeho dní by však měl být úplně stejný. O ramadánu v létě roku 2010 na žádost Muslimské rady v Německu, která zase dostala žádost od Německé fotbalové ligy, vydaly islámské autority al-Azharu *fatwu* (prohlášení), že profesionální sportovci nemusí půst dodržovat. Další výjimku představují cestující. I když se v některých *hadítech* uvádí konkrétní vzdálenost od místa bydliště, například 64 km, není přesně určeno, zda je muslim ještě cestující nebo ne, a posouzení zůstává na něm. Někdy k přesvědčení, zda je muslim ještě cestující nebo už ne, stačí pár kilometrů projetých na nejbližší dálnici, třeba i v rámci města. Přerušení půstu se pak vztahuje na celý den. Pokud muslim (s upřímnou muslimskou vírou v srdci) jezdí často po světě, pak ramadán raději tráví doma, aby

mohl vychutnat spirituální a sváteční atmosféru, která je opravdu jedinečná. Setkala jsem se však i s tím, že někteří muslimové, kteří o sobě nahlas prohlašují, že jsou pravověrní, využívají možnosti strávit ramadán mimo *dár al-islám* (území islámu) jako záminky, aby se doma nemuseli podrobovat rituálům odřískání. Potom argumentují tím, že jsou-li mimo domovskou zem, nepocítují tu správnou atmosféru a nedokážou se plně soustředit na vážnost posvátného měsíce, a proto nejsou schopni ho dodržovat. Dá se ovšem vycítit, že jsou to jen prázdná slova. Raději by měli říct, že s tím nejsou srozuměni, nejsou toho schopni nebo prostě nechtějí držet půst, a proto raději vycestují. Konečně jsou i takoví, kteří mají víru v srdci a nepotřebují ji předvádět navenek třeba formou postu.

Zraky všech se upírají na Měsíc

Arabské náboženské autority mezi sebou závodí, které z nich se podaří stanovit dřív začátek astronomického nového měsíce. Pokud zvítězí Saúdská Arábie, ostatní arabské, ale i jiné muslimské země se na znamení úcty k zemi Dvou svatyní (myslí se tím Mekka a al-Madína) přizpůsobí tím, že i ony vyhlásí první ramadán na týž den. Jestliže ho však určí učenec z jiné arabské země, Saúdská Arábie ho většinou vyhlásí na další den. Írán jako nearabská země musí rovněž ukázat svou náboženskou váhu a vyhlásí ho také na jiný den – také kvůli tomu, že tam převažuje šíitismus oproti arabským zemím, kde – až na Irák – převažuje sunnitský směr islámu. Libye si vzhledem k své specifičnosti zvykla vidět Měsíc v jiné poloze, a proto si určovala začátek ramadánu rovněž podle vlastního výkladu. To, že už starověcí Egypťané uměli určovat polohu hvězd, neznamená nic. Dokonce i přesné tabulky k stanovení začátku ramadánu od Syřana Kádima Habíba, který si je nechal patentovat ve Spojených státech, arabské a muslimské země ignorují a *muftiové*, tedy oficiální vykladači islámského práva (v každé zemi je jeden hlavní) raději přeshlapují z nohy na nohu několik nocí na odlehlých místech v poušti nebo na horách, jen aby oni první zahlédli vyčnívající růžek nového Měsíce. I tady platí „ješitnost nad skutečnost“.

Začátky neočekávanějšího měsíce islámského kalendáře sledují nanejvýš pozorně nejen islámští učenci, tzv. *ulamá*, ale všichni muslimové po celém světě. Noc, kdy se očekává nástup nového Měsíce, se jmenuje *Noc vidění nebo pozorování*. I v minulosti se večer před touto událostí vydalo do pouště – kde je ticho a jasná obloha – několik profesionálních pozorovatelů. Pokud aspoň jeden z nich spatřil nový Měsíc, byl to dostatečný důvod, aby mohl být vyhlášen měsíc půstu.

Podle popisu známého orientalisty a arabisty Williama Lanea v první třetině 19. století v Káhiře na tento verdikt čekali mistři řemeslnických cechů – mlynáři, pekaři, řezníci a prodavači nejruznějšího zboží spolu s muzikanty, fakíry a vojáky. Ti všichni vytvořili procesí a z citadely se vydali k nejvyššímu soudci *kádímu*. Ulice, jimiž procházeli, lemoval dav plný očekávání a vykřikoval: „Požehnání! Bože, žehnej Prorokovi!“ Vojáci měli koně slavnostně vyzdobené, před každým z nich šel nosič s pochodní. Procesí uzavírali mistři jednotlivých cechů. Když procesí došlo ke *kádímu*, všichni se rozdělili na skupiny, které o výsledku pozorování informovaly celé město, a to buď s pokřikem „Půst, půst!“ anebo, pokud ještě nebyl potvrzen nový Měsíc, volali: „Zítřka je měsíc *šaabán*, ještě se nepostěte!“ (*Šaabán* je islámský měsíc předcházející ramadánu). V takovém případě si muslimové ještě mohli dopřát jídlo, pití a kouření. Pokud bylo zamračeno a identifikace nebyla jistá, ramadán se nevyhlašoval. Mešity byly vyzdobeny lampami visícími nad vchody, jejichž světlo označovalo, zda je mešita otevřena celou noc nebo ne. Když nadešel ramadán, fajfky v rukou vystřídaly růžence.

Dnes začátek ramadánu oznámí televizní obrazovky a ostatní média. Kromě několika náboženských představitelů přímo na poušti s ním přicházejí astronomická centra, která tuto skutečnost oznamují prostřednictvím hlavního *muftího*. Například v Sýrii jsou tito představitelé seskupeni v tzv. Náboženském výboru, v Saúdské Arábii v Radě soudců (tj. soudců islámského práva – *šaríi*). Prostřednictvím médií mohou muftiové připomínat duchovní obsah tohoto měsíce. Každý muslim i dnes s napětím očekává první den ramadánu.

Raduje se, ale zároveň ví, že neujde trápení. Všechny televizní kanály vysílají každou modlitbu, největší pozornost se však věnuje modlitbě západu slunce, kterou muezzin oznamuje ukončení postu.

Fatúr a iftár

Začátkem 19. století bylo v kruzích vládní oligarchie Turků v Káhiře zvykem odebírat se během ramadánu do al-Husajnovy mešity k modlitbám a odpočinku. Ve dne bylo běžné vídat kupce, jak čtou Korán nebo rozdávají chleba chudým. V podvečer a po setmění byly pouliční kavárny zpravidla plné nuzáků, kteří čekali na to, aby přerušili půst kávou a vodní dýmku. Právě o ramadánu byli nezvykle hluční a dotěrní. Pokud jde o střední a vyšší vrstvy, majitel domu vítal návštěvníky před setměním ve velké místnosti, kam umístil velikánský podnos se spoustou různých jídel. Nesměly chybět talířky s oříšky, hrozinkami, sušenými datlemi a fíky, kandované ovoce a jiné sladkosti; samozřejmě nesměl chybět typický ramadánový koláček *kahk*. Tento „předkrm“ se zapíjel *šerbetem* z vody a cukru, popřípadě se doplňoval čerstvým tvarohem a chlebovou plackou. Čtyři minuty po západu slunce se svolávalo k večerní modlitbě, po níž se všichni pustili do zmíněných pochoutek. Pak následoval *fatúr*, tedy ramadánová „snídaně“. Po ní všichni vykonali obvyklé večerní modlitby i speciální ramadánové, jimž se říká *taráwih*. „Snídalo se“ většinou doma, potom se šlo na návštěvy. V noci byli lidé zvyklí vycházet do ulic. Mnozí, hlavně ti bohatší, zůstávali spát i přes den, nejednou ho prospali celý. Někteří káhirští náboženští učenci během ramadánu denně praktikovali *dikr*, tedy opakování jistých slov a formulek až do transu.

Každou noc obcházeli všechny ulice *misahharátí*, pomalu tloukli na malý bubínek a recitovali veršiky opěvující noc vznešeného měsíce. *Misahharátího* vždycky doprovázel chlapec s dvěma lucernami. Účelem těch nočních pochůzek bylo oznamování začátku *sahúru*, což je čas posledního jídla před východem slunce. Bývalo zvykem, že *misahharátí* navštěvoval každý příbytek, kde ho někdy i každý den odměňovali za jeho službu. Domu, kde zrovna prožívali nějaký žal, se vyhnul. V některých domech střední vrstvy měly ženy ve zvyku zabalit minci do papíru, který zapálily a vyhodily z okna,

aby ji *misahharátí* uviděl. Za to jim zarecitoval první súru z Koránu nebo pověděl krátký příběh dvou manželek téhož muže; vyprávění mělo často vulgární ráz a ženy z „dobrých“ rodin se těmi příběhy výtečně bavily.

Ranní volání z mešity se ozývalo mnohem dřív než obvykle – v zimě i dvě a půl hodiny před svítáním. V některých domech bylo zvykem objednávat si u *misahharátího* „budiček“, aby se mohli nasytit před východem slunce; v tom ho mohl zastoupit i domovník. Jíst a pít směli do chvíle, kdy dokázali rozeznat bílou nit od černé. Pokud jde o jídlo, někteří dávali přednost sytému *fatúru*, jiní *sahúru*. Zbožnější měli ve zvyku trávit posledních deset dní a nocí, popřípadě období od *lajlat al-kadr* přímo v al-Husajnově mešitě nebo v mešitě as-Sajjida Zajnab.

Když si srovnáme ramadán v Káhiře před dvěma sty lety a dnes, snad jediným výrazným rozdílem je, že dnes se Turci v Egyptě vyskytují pouze jako návštěvníci, ne v roli vládců. I když se změnilo mnohé, a to hlavně působením technického rozvoje, fenomén ramadánu jako neoddelitelné součásti náboženských rituálů zůstává téměř beze změny. Došlo jediné k mírnému jazykovému posunu, že k vyjádření ukončení postu se dnes místo *fatúr* používá slovo *iftár*, které však je odvozeno od téhož slovního kmene *f-t-r* s významem „ukončit půst, snídat“. Slovo *fatúr* nebo *futúr* označuje běžnou snídani.

Atmosféru ramadánu lze přirovnat k naší vánoční. Všichni se snaží být k sobě ohleduplnější než obvykle, pořádají se peněžní sbírky na různé charitativní účely. Ti bohatší připravují „snídani“ pro chudé a žebráky (v zemi, kde se takový společenský jev vyskytuje), a to tak, že před svým obchodem, dílnou nebo v blízkosti restaurací rozestaví několik stolů, někdy i desítky, na nichž se podává jídlo. *Misahharátího* jsem několikrát slyšela na vlastní uši a byl to opravdu zážitek jako z dávných dob.

V Káhiře dnešních dnů těsně před *iftárem* jsou ulice jako vymetené, každý spěchá, aby ho stihl na minutu. Kdo měl možnost navštívit hlavní město Egypta, určitě pochopí, proč je právě doba *iftáru* tak zajímavá; pro ostatní dodávám, že káhirske ulice jsou permanentně přeplněny masou lidí, troubících aut, všudypřítomných

kol s klaksony, autobusů, mikrobuseů, vozů a vozítek, což znamená, že projít se tudy podle našeho chápání je téměř vyloučeno. A právě těsně před *iftárem* si můžete vychutnat prázdné ulice a v klidu se pokochat největším kolosem Blízkého východu a zároveň i Afriky.

Ramadánová realita

Pracovní doba se ramadánu přizpůsobuje. I když se uvádí, že se pracuje od devíti ráno do dvou odpoledne, skutečnost je taková, že pokud vůbec něco vyřídíte, pak pouze kolem jedenácti, kdy přijdou do práce někteří zaměstnanci. Mnozí neprijdou vůbec. Ti, kteří přijdou, končí kolem dvanácté. Pak už skoro nikoho neseženete. Všechny důležité věci, jako jsou návštěvy, smlouvy, závažná jednání, je potřeba vyřídit před ramadánem, protože pak musí všechno pár týdnů počkat. V Egyptě to ještě ujde, ale v zemích Zálivu zavládne tou dobou skutečná anarchie.

Koncem ramadánu mnozí vnímají půst už jenom jako trápení a kdo je upřímný, nesmlčí to. Lidé ustavičně myslí na svůj hlad či žízeň. Ještě vyhrcořenější jsou psychické stavy, pokud ramadán padne na letní období. Všichni jsou unavení, otrávení a nevrlí. Podrážděnost postupem doby vzrůstá. Týká se to zejména ježdění, neboť vyčerpaní řidiči nedokážou udržet pozornost a odevzdají se do rukou osudu, přičemž věří, že jsou pod boží ochranou. Proto také statistiky uvádějí vysoký počet havárií právě v průběhu tohoto měsíce. Nejnebezpečnější denní doba je těsně před *iftárem*, kdy se všichni řítí domů, jen aby dojeli včas. Muslimové schopní skutečně vydržet bez pití a jídla od svítání do soumraku jsou rádi, že zase zvládli další den. Poselství duchovní obrody tak v mnohém zůstává toliko poselstvím, protože k uvědomění si duchovní podstaty už nezbyvá síl. Těžko se rozjímá o správné cestě, když člověka dráždí vnější podněty.

Mnozí muslimové se snaží dodržovat půst do všech důsledků, a tak vyplivují vlastní sliny, aby opravdu nic nepolkli. Pokud by náhodou někdo na ulici jedl nebo žvýkal, mohl by mít co do činění s policií a dostat se do vězení za porušování veřejného pořádku.

Všichni muslimové přizpůsobují ramadánu své návyky: Spí, dokdy mohou, běžně až do odpoledne. Když se probudí, vydají se na nákupy. Obchody jsou ráno skoro prázdné a některé i zavřené, odpoledne a v noci se však vždycky hemží nakupujícími. Že se blíží ramadán, je cítit už několik týdnů předem. V obchodech jsou ramadánové slevy, některé zboží mizí, jiné je zase o hodně dražší, jako například dovážené vlašské a piniové ořechy, mandle a pistácie. Před samotným *iftárem* muslimové už sedí doma – ženy dovařují jídlo bez ochutnání, muži sledují seriály s historickou tematikou. Po večeri přijdou na řadu nekonečné seriály. Jejich sledování se už stalo nezbytnou součástí postního měsíce a televizní kanály se předhánějí, který z nich přinese nejžádanější seriál. Pozdě večer se chodí na návštěvy, muži prosedí hodiny v kavárnách a pak se vrací domů na *sahúr*. Po nocích se královsky hoduje a po takovém hýření se dobře spí.

Královský iftár

O ramadánu, který připomíná naše Vánoce, nebo lépe Štědrý večer, všichni zásobují své domácnosti, aby mohli připravovat ta nejlepší jídla. Po celé Káhiře lze najít stoly připravené pro chudinu, u nichž se však může zastavit každý, kdo nestačil doběhnout domů včas. První jídlo, které se v Egyptě konzumuje po skončení denního půstu, jsou zpravidla datle máčené v mléku. Máčejí se minimálně čtyřicet hodin, aby co nejlépe nasákly mlékem, které má obsahovat co nejlépe datlového sladu. Jako první se však pije *kamar ad-dín*, což v překladu znamená „luna víry“. Připravuje se ze sušené meruňkové želatiny rozpuštěné ve vodě. Tento nápoj je dost typický pro Sýrii, známé pěstováním meruňek. Pije se voda a jedí se datle, buď máčené v mléku, nebo vynikající drahé datle ze země Zálivu. Několik dní před ramadánem obchodníci na určitých místech v Káhiře, jako například na *Wakálat al-balah* (volně přeloženo „datlový hostinec“), kde se běžně prodávají textilní výrobky, začnou prodávat desítky druhů datlí, od nejkvalitnějších po nejpodřadnější. Mimochodem, nejlepší datle pocházejí z Iráku, Kuvajtu, Saúdské Arábie a Emiráťů; obsahují nejvíce sladu a jsou skutečně jako med. Jiné datle – z Egypta a severní Afriky – jsou menší, sušší a s nižším obsahem cukru.

Iračané, Kuvajfané, Saúdští Arabové, Emiráťčané a Ománci, kteří k sobě mají jazykově poměrně blízko (mluví podobnými dialekty arabštiny, na rozdíl od egyptského, syrsko-palestinského nebo dialektů maghribských), své první jídlo začínají právě datlemi. Jedí je buď samotné, nebo ochucené anýzem či kardamomem. Někteří Arabové beduínského původu z Arabského poloostrova a Jordánska jedí datle s *akitem*, což je druh sušeného jogurtu z velbloudího mléka. Kdysi to byla běžná potrava beduínských kmenů, k níž se při jistých příležitostech vracejí. Datle zapíjejí pro Záliv typickou zelenohnědou kávou s chutí kardamomu, kterou připravují ve zvláštní nádobce zvané *dalla*. Charakterizuje ji nálevka v podobě dlouhého zahnutého zobáku, který se vycpává lýkem z datlových listů namís-to cedítka. Tato káva se popíjí samotná nebo s datlemi a čokoládou. Zmíněné entrée se konzumuje nejčastěji doma, přičemž se pije hodně vody a čaje. V Maroku se rovnou po *iftáru* zapitém vodou začne jíst hustá polévka *haríra*. Někteří si k ní berou datle nebo smažené koláčky podobné našim placičkám.

V zemích Blízkého východu následuje hlavní jídlo až později, podává se kolem desáté nebo jedenácté hodiny a liší se podle té či oné země. Na rozdíl od nás, kde chody následují po sobě, v arabských zemích se nabízí najednou všechno, co je k dispozici, a každý si může nabrat, co chce a kolik chce. Podává se pečený beran (jde-li o velkou společnost), slepice na různé způsoby, nadívaní holubi, makarony v bešamelu, ryba a k tomu rýže, podle možnosti ochucená praženými mandlemi, piniovými oříšky, hrozinkami, popřípadě také skořicí, dále hispánská *salsa*, to jest rajská omáčka s česnekem, nebo okra či fazole v omáčce a mnoho různých salátů a past v malých mističkách, spolu se zeleninou v kyselém nálevu. Oproti zemím Zálivu se v Maroku o ramadánu nejedí ryby, protože nezasytí, a navíc je po nich druhý den žízeň. V maghribských zemích se podává známý kuskus. Podstatné je, že všude se vaří ve velkém množství.

Na závěr se popíjí čaj; v zemích Arabského poloostrova a Úrodného půlměsíce je to silný oslazený černý čaj, na západě, v Maroku, tzv. marocký čaj, což je zelený čaj s mátou, přesněji máta s čajem. Samozřejmě, kdo chce, dá si místní kávu nebo známou tureckou kávu,

tj. malý kalíšek nápoje z jemně umletých, načerno vypražených zrn, s příchutí kardamomu. Ovšemže nemohou chybět sladkosti jako ramadánový *kahk*, *kunáfa*, *bakláwa* a všechny druhy oříšků. Na káhirských ulicích jsou vidět velká kamna, na nichž před vámi udělají *katáif*; můžete si jich nakoupit, kolik chcete, a naplnit, čím chcete. Na ulicích jsou taky vidět „akvária“ s dlouhatánskými nudlemi, ty se zase používají na domácí přípravu *kunáfy*.

Sváteční atmosféra

Ze všech arabských zemí probíhají oslavy ramadánu nejtradičtěji právě v egyptské Káhiře, kam si tou dobou velmi rádi zajedou i jiní Arabové, a také ve starobylých městech Úrodného půlměsíce. Specifikem ramadánu je výzdoba. Všude se stavějí barevné stany, kde se vedou učené disputace na různá témata nebo v nich zaznívá živá klasická arabská hudba. Ulice, obchody a domy jsou vyzdobeny moderními šňůrami blikajících žárovek a nad mnoha místy visí tradiční lampiony různé velikosti, které ulici večer a v noci nádherně osvětlují. Jmenují se *fánúsy*. Každý obchodník si svůj obchod zpestří typickými barevnými látkami, převážně červenými, které se používají jen jednou do roka – jsou určeny pouze pro tento jedinečný měsíc.

Sváteční chvíle dokreslují literární večírky, náboženské rozpravy, příběhy lidových vypravěčů, koncerty klasické i moderní hudby (v případě, že interpreti s vystoupením během posvátného měsíce souhlasí), divadelní představení z dějin Arabů, která se zpravidla konají v historických jádrech měst. Káhirská opera nabízí ramadánové večery, při nichž se představují jednotlivé arabské země svým charakteristickým folklorem, hudbou, popřípadě módní přehlídkou nebo malováním henových ornamentů na ruce, což je průvodní znak při ukončení tohoto měsíce. Připomeňme ještě ramadánové seriály, jež většinou pojednávají o historii islámu a o dějinách a kultuře Arabů. Filmy se v kinech za ramadánu promítají i po půlnoci.

K ramadánu neodmyslitelně patří kadidlo. V každé zemi se pálí jiný druh. Někde voní celá ulice. Kadidlový dým se převaluje pod

ramadánovými látkami na stáncích nabízejících ke koupi pochoutky a cukrovinky. Na bazarech a v domácnostech se v kadidelnicích střídá nejdražší *úd*, což jsou v tomto případě odštěpky dřeva, nejčastěji z kmene stromu *aquilaria*, macerované ve vonných esencích, nebo *lubán*, tedy pravé kadidlo v podobě kapek pryskyřice ze stromu *Boswellia sacra* z Ománu a Jemenu.

Misahharátí chodí oznamovat *sahúr* dodnes, ale jen v některých částech Káhiry. Prozpěvuje pět veršů a mezi nimi bubnuje, stále doprovázený svým společníkem. Pro odměnu si přichází koncem měsíce. Večer 15. ramadánu, tedy přesně uprostřed měsíce, se oslavuje *girgaún*. Svátečně nastrojené děti chodí po domech sousedů popřát jim šťastný *girgaún*, za což dostávají cukroví a oříšky. Nejvíce se *girgaún* připomíná v Egyptě a Bahrajnu. Za ramadánových večerů vládne jedinečná nálada. Pokud se večer projdeme zářícími uličkami staré Káhiry a cestou z folklorního představení eposu o kmenu *Banú Hilál* se zastavíme ve starobylé čajovně na šálek čaje a vodní dýmku, zažijeme přesně onu sváteční náladu, která dělá ramadán ramadánem. A zimní mlhy ji ještě přizahalí tajemnem.

Ramadán vrcholí koncem připadajícím na 29. nebo 30. den. Následujícího dne – prvního *šawwálu* (měsíce, který následuje po ramadánu) – začíná *íd al-fitr*, tj. svátek přerušení půstu, který se pompézně oslavuje celé tři dny. Jiným jeho pojmenováním je *al-íd as-saghír*, tedy malý svátek. Všichni si navzájem blahopřejí. Hned ráno prvního dne muslimové zajdou do mešity pomodlit se sváteční modlitbu *salát al-íd*. Potom snědí doma snídani typickou pro tento den – černý čaj s *kahkem*, tedy jemným pečivem s datlovou nebo ořechovou náplní. Podle zvyklostí by měl na *íd al-fitr* každý mít na sobě aspoň jeden kus nového oblečení. Děti dostanou darem šatičky, rodina zajde hned první den svátku navštívit nejbližší, kde dětem dají „sváteční“ peněžní dárek – *ídiju*. Chodí se také na hřbitov uctít památku zesnulých a na návštěvy příbuzných se jezdí i do vzdálených měst.

Vzpomínám si na zážitek z mé oblíbené káhirské ulice Slémán Góhar (tedy Sulajmán Džawhar) jednoho ramadánového večera. Jako vždy atmosféra v Káhiře byla úžasná a charakteristická. Domáci vytáhli ven kamna, na nichž dělali nudličky na *kunáfu*. Řídké těsto nalévali do dlouhého roštu s miniaturními dírkami vespod. Připomnělo mi to prázdnou kilovou pikslu od zabijačky; dno plechovky jsem si u babičky propíchala hřebíkem a pak jsem z ní kropila terasu, abych mohla líp setřít prach a špínu. Velmi podobně to fungovalo i na ulici Slémán Góhar, kde kuchař a prodavač v jedné osobě šikovně lil řídké těsto do dírkovaného roštu, proudy těsta se lepily na rozpálený kov, párkrát se otočily a už je kuchař sbíral špachtlí a dělal z nich velké tlusté copy. V té podobě je pak prodával jako polotovar k domácí přípravě *kunáfy*.

U druhých kamen jiný pekař pouštěl prstem dírou na dně konzervy – přesně jako já vodu v dětství – řídké těsto na rozpálenou plotnu a z toho se udělala malá placka. Když už jich měl pár upečených – pekly se jen z jedné strany, na té horní se nafoukly hezké vzduchové bubliny – shrnoval je špachtlí a prodával. Těmhle „mini-palačinkám“ se říká *katáif* a mohou se ochutit sladkou nebo slanou náplní. Slepují se neopečenou stranou, která dobře chytá, a pak se smaží. Sladké se polejí cukrovým sirupem.

Prožívala jsem svůj první ramadán v arabském světě a chtěla jsem si ty *katáifové* palačinky koupit, abychom je ochutnali. Požádala jsem půl kila; prodavač se na mě podíval a zeptal se, jestli jsem muslimka. Po pravdě jsem řekla, že ne. A on, že když nejsem muslimka, tak mi je neprodá. Tohle bylo jedno z mála mých ramadánových rozčarování, ale musím dodat, že šlo spíš o výjimečný zážitek.

Mimochodem, když se vás někdo neznámý na ulici zeptá, jakého jste náboženství, patří to k arabsko-islámskému standardu. Jde zpravidla hned o druhou otázku po tom, co zjistí, z jaké země pocházíte. Zatímco u nás patří otázka víry k soukromým záležitostem, v muslimském světě jde o věc veřejnou. V úsměvném protikladu k tomu stojí zážitek z muslimského, ale nearabského Íránu; přihodil se tam

mému kamarádovi. Podle tohoto standardu se vás tamní žena, pokud jste muž, hned po dotazu na zem původu rovnou zeptá, jestli jste svobodný.

Abych všechny a všechno neházela do jednoho pytle, což ani nedělám, musím uvést, že během postního měsíce se projevují i ekumenické snahy – jsou patrné všude, zejména v Sýrii, Libanonu, Palestině, Jordánsku, Egyptě, Maghribu a částečně i v Iráku. V mnohem menší míře jsou patrné v Zálivu. Někteří muslimové zvou své křesťanské sousedy nebo přátele a známé na *iftár* domů a naopak křesťané připravují pro své muslimské známé *iftár* u sebe. Já jsem byla nesčetněkrát pozvaná na *iftár* – docela běžně od svých egyptských, jemenských a iráckých kamarádů. Úsilí o sbližování se vyskytuje dokonce i na vyšší úrovni – patriarcha syrské ortodoxní církve se o ramadánu při *iftáru* setkává s vysokými muslimskými představiteli. Rozumí se, že takový přístup je vlastní lidem z jedné i druhé strany, pokud dokážou respektovat víru a názory těch druhých.

Svoboda vyznání v ramadánu

Najít si něco k snědku je pro nemuslimy o ramadánu asi nejtěžší v Zálivu a v Iráku. Všechny restaurace mají zavřeno a stravování funguje pouze v některých hotelích pro turisty. V Emirátech je otevřeno několik restaurací, předem však musí požádat o drahou licenci, a i tak jsou sledovány. Dokonce i v Dubai Internet City, kde se to přímo hemží cizinci, je otevřen pouze limitovaný počet restaurací. I ty jsou však odděleny závěsy, aby nikdo zvenčí neviděl dovnitř. Otevřeny jsou některé fast foody, ale najíst se v nich nemůžete. Kdyby vás uviděl někdo na ulici s balíčkem jídla, mohl by zavolat policii. V Egyptě je situace uvolněnější. Fungují lidové restaurace, kde se mohou cizinci nebo koptové najíst, aniž by je někdo obtěžoval; něco podobného je možné i v Tunisku, jenom musíte takovou restauraci najít.

Islámským světem otřásla významná společenská událost, k níž došlo o ramadánu roku 2009 v Maroku. Mladé Maročanky sdružené v Alternativním hnutí pro osobní svobodu si jednoho dne tohoto postního měsíce, tedy v době, kdy po celém Maroku pro místní občany stále platí článek 222 Trestního zákona (o postihu toho, kdo je evidentně muslim a ostentativně na veřejnosti poruší půst před *iftárem*), dovolily uspořádat před nádražím v městě Muhammadíja piknik! Udělaly to na protest proti tomuto zákonu. Byl z toho celonárodní skandál. Aktivistky vzali do vězení, nedovolili jim několik měsíců opustit Maroko, vyhrožovaly jim fundamentalistické skupiny, nakonec to však pro aktivistky žádnou trestní dohru nemělo. Podpořila je i Marocká asociace pro lidská práva. Její předsedkyně Chadídža Rijádí rovněž bojuje proti zmíněnému zákonu a připomíná, že Maroko podepsalo mezinárodní závazek o svobodě vyznání. Uvádí, že většina lidí skutečně není v otázkách víry tolerantní k ostatním, odmítá však argument, že by marocké obyvatelstvo nebylo schopno zvyknout si i na lidi, kteří ramadán dodržovat nebudou. Přidala se i alžírská skupina pro lidská práva: vyzývá vládní autority, aby ochránily ty, kteří se nepodrobují půstu, a aby v době ramadánu povolily celodenní provoz v kavárnách. Zmíněné aktivity mají stále větší podporu mladých Maročanů, kteří jsou mnohem vzdělanější než střední generace. Fenomén, který zasáhl marockou společnost, má své odezvy v tom, že od roku 2010 během ramadánu v některých marockých městech, například i ve starém tradičním Fezu – *Fás al-bálí*, už fungují v době postu všechny restaurace, ale s upozorněním, že jídlo podávají jen dětem a nemuslimům. To znamená, že turisté klidně jedí venku na terasách vystaveni očím postících se muslimů.

Takový přístup arabských a muslimských autorit by mohl zajistit, že jednou budou náboženská pravidla dodržovat opravdu jen ti, kdo jim jsou oddaní a věří v jejich správnost. A ti, kteří mají vlastní představu o víře, nebo ti, kteří se nedokážou podrobovat tvrdým zkouškám náboženství a tajně doma během ramadánu kouří, jedí,